

Bedrijfsbezettingen in Nederland: een bijna vergeten actiemiddel

‘Verzet = Bezet’

Ad Knotter,
historicus, verbonden aan het Internationaal
Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)

In het laatste kwart van de vorige eeuw werden bezettingen als actiemiddel regelmatig toegepast. Wat is er veranderd? Wat verklaart dat het aantal bezettingen na 2000, vergeleken met de hoogtijdagen in de 20e eeuw, relatief beperkt is? Heeft dat te maken met de heersende dominantie van het poldermodel en de voorkeur voor overleg?

In 1997, bij het 25-jarig jubileum van de legendarische bezetting van Enka-Breda in 1972, ondervroeg *NRC Handelsblad* de inmiddels gepensioneerde vakbondsbestuurder Herman Bode over het fenomeen bedrijfsbezettingen. Volgens de krant waren die ‘in Nederland zeldzaam gebleven’, ‘net zoiets als een ijsbeer in de Sahara’, en Bode wist daar weinig tegenin te brengen.

In werkelijkheid was er tussen 1972 en 1997 175 keer een bedrijf bezet. De vraag waarom Bode en *NRC Handelsblad* zo kort van memorie waren, is moeilijk te beantwoorden. Feit is dat de bedrijfsbezetting als actievorm ten tijde van het *NRC*-interview niet meer tot het gangbare repertoire van de vakbeweging en actievoerende arbeiders behoorde. In de jaren 1990 kwam het verschijnsel nog enkele keren per jaar voor, maar na twee bezettingen in 1998 en 2000 leek het in Nederland uitgestorven.

De vergeetachtigheid van Bode en *NRC Handelsblad* past in het publieke debat over het zogenaamde poldermodel, dat in de jaren 1990 zijn grootste populariteit beleefde. Daarin werden grote spanningen en acties in de geschiedenis van de Nederlandse arbeidsverhoudingen ontkend, of op zijn minst veronachtzaamd. De bedrijfsbezettingen waren een uiting van de strijdbaarheid in arbeidsconflicten, die de Nederlandse arbeidsverhoudingen (evenzeer) kenmerkte.

Wat is een bedrijfsbezetting?

Een bedrijfsbezetting is een tijdelijke overname van het beheer van de productiemiddelen (gebouwen, terreinen, machines en overige inventaris) door alle of een deel van de werknemers van een bedrijf. De tijdelijkheid kenmerkt de bezetting als actiemiddel om iets af te dwingen. Er zijn maar weinig voorbeelden van een bezet bedrijf dat in eigen beheer werd voortgezet.

Om controle te houden over het gebouw en de productiemiddelen, verblijven de bezetters, of een ploeg namens hen, dag en nacht op het bedrijf, bewaken de toegang, en laten de directie en andere managers niet toe.

Het actiemiddel ‘bezetting’ werd in deze periode niet alleen in het bedrijfsleven toegepast, maar ook bij andere instellingen, bijvoorbeeld op universiteiten tijdens de democratiserings- en andere studentenacties aan het eind van de jaren 1960 en het begin van de jaren 1970. Zij waren weliswaar onderdeel van het algemene actieklimaat in deze jaren, maar toch van heel andere orde dan bedrijfsbezettingen waarbij het beheer van de productiemiddelen werd overgenomen.

Het begon in Breda

Het succesvolle voorbeeld van Enka-Breda in 1972 werd in de jaren daarop gevolgd door een klimmende reeks nieuwe bezettingen, in eerste instantie vooral in Noord-Brabant. In de periode 1971-1974 vonden zes van de tien bezettingen daar plaats, vrijwel altijd met steun van het katholieke NKV.

Het viel in 1974 ook (voormalige) NKV-krant *de Volkskrant* op: “De victorie van de

■ Bezetting USFA-Philips Helmond in 1974 (Foto: Bert Verhoef, Nationaal Archief)

bedrijfsbezetting is in Brabant begonnen. In deze provincie met haar eertijds zo volgzaam bevolking, waar opstand van werknemers allerm minst gebruikelijk was, is een belangrijke doorbraak ontstaan. [...] De neiging tot bezetten groeit natuurlijk met de successen in de bewustwording van de mensen.”

Door het succes groeide het vertrouwen in de mogelijkheid van een goede afloop. In 1975 nam het aantal bezettingen toe tot 15, om in 1981 en 1982 een hoogtepunt te bereiken van respectievelijk 17 en 14. In 1983 viel het aantal sterk terug tot zes. Dit niveau zou in de jaren 1980 en 1990 nauwelijks meer worden gehaald: per jaar waren het er nu tussen drie en zes. Er was dus sprake van een ware bezettingsgolf tussen 1972 en 1982 en een kalmere uitloop daarna.

De daling van het aantal bezettingen na 1982 liep parallel aan een teruggang van het aantal stakingen en gestaakte dagen in de jaren 1980. Ook het ledental van de vakbonden daalde in die periode sterk. Omdat vakbonden hun ledenbasis vooral in de industrie vonden, hing dit wereldwijde fenomeen (mede) samen met het proces van de-industrialisering in het rijke Westen. Bedrijfsbezettingen boden daar tevergeefs weerstand aan.

Het relatieve succes van de bezettingen

Voor zover na te gaan, werden 103 bezettingen met succes beëindigd, dat is 58 procent, maar de de-industrialisering kon alleen op korte termijn worden tegengehouden. Op langere termijn ging de werkgelegenheid in industriële bedrijfstakken waarin veel werd bezet, zoals de scheepsbouw en confectie toch verloren. Ook al werd

er na een bezetting voor bepaalde bedrijven een gunstige oplossing gevonden, na verloop van enkele jaren werden de meeste alsnog gesloten of sterk ingekrompen.

Een markant voorbeeld is kunstzijdefabriek Enka Breda. Nadat die in 1972 onder druk van de bezetting was opengebleven, werd de fabriek in 1982 gesloten. Tegen het tweede sluitingsplan werd wel actie gevoerd, maar een nieuwe bezetting werd niet overwogen, zo verklaarde toenmalig bezettingsleider Ger van Os: “Zo’n bedrijfsbezetting is geen Haarlemmerolie, hè? Da’s geen middel dat je te pas en te onpas gebruikt. Ik zou best weer bereid zijn tot een bezetting, maar het zal geen effect meer sorteren. De tijden zijn veranderd. Enka kan de bezetters nu rustig in de fabriek laten zitten, al zouden ze doodbloeden.”

Bedrijfsbezettingen als vrouwenstrijd

In de confectie-industrie was het merendeel van de werknemers vrouw. Toch bestond het organiserende actiecomité bij bezettingen vaak uit mannen. Daardoor werd de actieve deelname van vrouwen versluierd.

De zeventig dagen durende bezetting van uniformfabriek Douma en Wolf in het Friese Haulerwijk werd wel door vrouwen geleid en uitgevoerd. Voor de bezettende vrouwen gingen de gezinstaken door. Actieleidster Klaske Nuwold uit Haulerwijk, 32 jaar, deed mee aan de bezetting ‘als de kinderen op school zijn’. ’s Nachts kon zij er niet bij zijn, omdat haar man als chauffeur dan vaak onderweg was. Over getrouwde bezetsters werd gemeld dat ze in de fabriek, tijdens de bezettingsactie, dagelijks kookten voor hun gezin. Kinderen kwamen tussen de

Tabel 1. Percentages bedrijfsbezettingen per provincie, 1972-1982 en 1983-2000.

Periode	Gr	Fr	Dr	Ov	Gld	Utr	NH	ZH	Zee	NB	Lim	N
1972-1982	9,6	5,3	0,0	10,5	6,1	2,6	18,4	14,9	0,0	23,7	7,9	114
1982-2000	1,6	3,2	0,0	4,8	11,1	3,2	23,8	22,2	0,0	23,8	6,3	63

Tabel 2. Percentages bezettingen per bedrijfstak, 1972-1982 en 1983-2000.

Periode	Metaal	Confectie	Voeding	Grafische industrie	Overige industrie	Diensten	N
1972-1982	24,3	7,0	17,4	6,1	21,7	23,5	114
1982-2000	20,6	1,6	15,9	7,9	11,1	42,9	63

middag een boterham eten bij het bezette bedrijf. Ondanks deze dubbele belasting was Nuwold zeer gemotiveerd voor haar werk: 'Ik kan heel moeilijk in huis zijn [...]. Ik ben niet zo'n huisvrouwje [...]. En dan natuurlijk de afwisseling hier. En het geld. Je gaat er ook naar leven.'

Ook in andere bezette bedrijven met veel vrouwelijke werknemers (ik telde er 15) speelden die soms een verborgen, soms een leidende rol. Veel aandacht trok de bezetting van het USFA-Philipsbedrijf in Helmond van 12 maart tot 12 april 1974 door 23 vrouwen en drie mannen. De bezetting was gericht tegen de verplaatsing van het bedrijf naar het nabijgelegen Eindhoven en sommigen vonden dat de vrouwen op die afstand wel konden pendelen. De bezetting werd mede om die reden niet gesteund door de sociaaldemocratische Industriebond NVV, wel door het NKV, dat, zoals eerder bleek, het bezettingsmiddel in Brabant was gaan omarmen. Ook in dit geval speelde de dubbele belasting van de vrouwen een rol: 'De bezetsters strijden bij USFA voor de belangen van de werkende vrouw. Als ze verplicht naar Eindhoven moeten scheelt hen dat net zoveel tijd, dat ze hun tweede taak, die van huisvrouw, niet meer kunnen uitoefenen'. De bezetting moest na 31 dagen zonder resultaat worden beëindigd.

Bezettingen en arbeidsmigranten

Arbeidsmigranten kwamen nogal eens terecht in marginale bedrijven met slechte werkomstandigheden en arbeidsvoorwaarden. In verschillende gevallen kwamen ze daartegen in verzet, zowel met stakingen als met bezettingen. In juni 1975 bezetten tien Turkse arbeiders gedurende drie dagen hun 'werkplaats' in Amsterdam, waar zij onder abominabele omstandigheden waren tewerkgesteld om schrijfmachine-onderdelen voor IBM in elkaar te zetten. Een ander voorbeeld is de bezetting van het transportbedrijf Stolk Chartering in Berkel en Rodenrijs door 24 Turkse chauffeurs tegen hun schijnzelfstandigheid in september 1986.

In bedrijven met normalere arbeidsomstandigheden deden 'gastarbeiders' in het algemeen actief mee met de bezettingsacties. Bij de bezetting van Metaalwarenfabriek Tilburg in februari 1973 (de eerste na de Enka bezetting) waren de 50 buitenlanders (van de 190), met name Turkse mannen en Belgische vrouwen, 'geheel solidair met de actie'. Bij de bezetting van Dam Chips in Hoofddorp (augustus 1975) deed het actiecomité er alles aan om de 160 buitenlandse arbeiders (Marokkaanse mannen en Turkse vrouwen) bij de acties te betrekken.

Aan de bezetting van groenteverwerkingsbedrijf Depex in Broekhuizen (mei tot augustus 1977) deden alle 70 werknemers mee, onder wie 24 Turken. Bij de bezetting van de Grofsmederij in Zoeterwoude in 1978 waren de Turken en Marokkanen solidair, zo'n 15 procent van het productiepersoneel. Op de bezette NSM-werf in Amsterdam (maart 1981) waren de 120 Turkse arbeiders actief betrokken. Leuzen en toespraken werden in het Turks vertaald.

Na de bezetting van de Demka in Utrecht (maart

1983) werd het argument dat Demka geen overheidssteun zou behoeven, omdat er in meerderheid buitenlanders werkten, bestreden: "We hebben samen opgebouwd en we willen samen verder gaan", zei een Turkse werknemer. In het actiecomité zaten ook Turkse arbeiders.

Een emotionele zaak: 'Er werden vooral veel tranen geplengd'

De aankondiging van de sluiting van Enka-Breda in april 1972 riep 'verbijstering en verontwaardiging' op. Volgens bedrijfsarts Adriaan Kesteloo kon een 'dreigende bedrijfssluiting leiden tot emotionele crises'. 'Velen huilten na het besluit over de sluiting van Enka-Breda', zei hij; 'Ik heb van mijn leven niet zoveel tranen gezien als bij Enka'. Andersom waren er na het bekend worden van de intrekking van het sluitingsplan 'orgieën van vreugde en tranen van ontroering'; 'ontroerde mannen en vrouwen vielen elkaar in de armen [...]; er werden vooral veel tranen geplengd'.

Het voorbeeld geeft aan dat zowel de aanleiding als de afloop van een bezetting met diepgevoelde emoties gepaard konden gaan. Na de aankondiging van de sluiting van patatfabriek Dam-Chips in Hoofddorp (augustus 1975) waren de daar werkzame Turkse vrouwen 'zeer geëmotioneerd'. De werknemers van scheepswerf Boot waren 'teleurgesteld' en 'gegriefd' over het uitblijven van overheidssteun en besloten daarom 'spontaan' het bedrijf te bezetten. Nadat bekend werd dat er geen steun zou komen, 'was de verslagenheid groot en er heerste de hele dag een bijzonder trieste sfeer op het bedrijf'. De personeelsleden 'toonden zich verdrietig en teleurgesteld. 'Ik ben er kapot van', zei één van hen'.

Het besluit dat de aangekondigde ontslagen bij de Noord-Nederlandse Machinefabriek (Noordned) in Winschoten, ondanks de bezetting (1976), toch doorgingen, werd in januari 1977 bekendgemaakt op 'een zeer emotionele vergadering in de bedrijfskantine'. Een getergd personeelslid vloog de directeur aan. Tijdens de bijeenkomst 'verlieten sommige werknemers met tranen in de ogen de kantine'. Bij de bezetting van het Nijmeegse computerbedrijf Tealtronic (7-12 januari 1977) was er 'heilige, niet meer te beteugelen verontwaardiging', omdat er regeringssteun was ingetrokken: 'De boosheid over de ingreep van de minister is nauwelijks meer in superlatieven uit te drukken. 'Verbijsterend en onaantvaardbaar', die woorden geven maar matig weer wat er echt leeft. Dat is vooral diepe teleurstelling'.

Conclusie: 'Wanhopig, maar niet hopeloos'

'De zaak is wanhopig, maar niet hopeloos. Anders zouden we niet aan deze actie zijn begonnen', zei OR-lid Scheepers bij het begin van de bezettingsactie van Ford-Amsterdam in 1981. In het algemeen speelde de inschatting van de kansen op succes een belangrijke rol in het besluit om tot bedrijfsbezetting over te gaan. Bedrijfsbezettingen werden gevoed door een combinatie van woede en hoop, maar de strijdbaarheid van de bezetters had ook een eigen dynamiek. Na de mislukking van de Ford-bezetting zei hetzelfde OR-lid Scheepers: 'Door er zo tegen aan te gaan hebben de mensen bij Ford niet alleen gevochten voor hun werk, ze hebben ook hun eer en

■ Staalwalserij Demka in Utrecht bezet in verband met de dreigende sluiting (Foto: Marcel Antonisse, Nationaal Archief)

menselijke waardigheid behouden'. De deelnemers aan de eveneens mislukte bezetting van confectieatelier Douma en Wolf verklaarden tijdens de actie: 'Is alles straks toch voor niets geweest [...] dan kunnen we tenminste zeggen dat we ons best hebben gedaan. Dan zijn we strijdend ten onder gegaan'.

De bezettingsgolf tussen 1972 en 1982 kan moeilijk los worden gezien van het maatschappelijk klimaat van strijdbaarheid en verzet dat na 'mei 1968' in Frankrijk ook Nederland had bereikt. Het strijdmiddel bedrijfsbezetting was in de meidagen in Frankrijk als het ware herontdekt en kreeg in de jaren daarna een vervolg. Hoewel er in Nederland eerder enkele kortdurende bedrijfsbezettingen waren geweest (met name van Wilton-Fijenoord in Schiedam in 1965 en Werkspoor in Utrecht in 1969), werd daarmee een nieuw type actie aan het bestaande repertoire van actievoerende arbeiders toegevoegd.

Al meteen bij de Enka-bezetting was duidelijk dat het daarbij niet ging om de realisatie van maatschappijhervormende idealen als arbeiderszelfbestuur of meer zeggenschap in het bedrijf, maar om heel praktische doeleinden, namelijk de instandhouding van het bedrijf en het behoud van de werkgelegenheid. In Nederland was tachtig procent van de bedrijfsbezettingen daarop gericht. Dat de Enka-bezetting zoveel navolging vond was in de eerste plaats een reactie op de massaontslagen en bedrijfssluitingen, die in de jaren 1970 en 1980 vooral de industrie troffen. Hoewel er in tal van bedrijven specifieke oorzaken en aanleidingen zijn aan te wijzen, en er ook, en in toenemende mate, in de dienstensector werd bezet, waren de bezettingsacties in macro-perspectief vooral een begeleidingsverschijnsel van de de-industrialisering.

De woede en verontwaardiging over de aantasting van de werkgelegenheid, die een belangrijke drijfveer vormden voor de bedrijfsbezettingen in de jaren 1970 en 1980, kunnen worden beschouwd als een specifiek bij dit tijdperk van de-industrialisering horend 'emotioneel regime'.

De de-industrialisering vernietigde niet alleen industriële werkgelegenheid op grote schaal, maar ook een bepaald type productiesysteem en arbeidsrelatie die als Fordistisch kunnen worden gekarakteriseerd. Ingrediënten daarvan waren massafabricage, gecombineerd met vast, veelal levenslang werk voor voornamelijk mannelijke kostwinners. De bedrijfsbezettingen waren niet alleen een reactie op de ontslagen, maar ook op de teloorgang van dit soort werkzekerheid. Het was met name dit element dat de sterke emoties van de bezetters oproep. We kunnen spreken van een specifiek emotioneel regime dat in het tegenwoordige neoliberale arbeidsbestel, waarin flexibiliteit en mobiliteit tot norm zijn verheven, niet meer leidend is in de gevoelens over de opheffing van bedrijven en het ontslag van werknemers. In de tijd zelf was een verzekerde, vaste baan zozeer de norm, dat het verlies ervan mensen tot in hun ziel raakte. De berichten daarover in de door mij geraadpleegde kranten leggen daar getuigenis van af.

Dit is een ingekorte versie van het gelijknamige artikel dat eerder op de website van de VHV is gepubliceerd vabondshistorie.nl

■ Bij de bezetting van Ford in A'dam sloten veel arbeidsmigranten aan (Marcel Antonisse).